

Marc Volovici, *German as a Jewish Problem: The Language Politics of Jewish Nationalism*, Stanford University Press, Stanford, California, 2020, 341 p.

Karl Emil Franzos, „compatriotul” menționat de Paul Celan în discursul său din 1960, la Darmstadt, când i s-a înmănat Premiul Büchner, și care a rămas în memoria culturală a spațiului germanofon nu doar ca primul editor al operei lui Büchner, ci și ca scriitor și publicist ce și-a pus scrierile în slujba „emancipării” totale a evreilor din Europa de Est în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a scris odată o frază memorabilă despre locul formării sale intelectuale, frază percepută la vremea respectivă ca un program: limba germană, limbă de comunicare între locuitorii orașului Cernăuți/Czernowitz, situat la mare distanță, la răsărit, de Viena, ar fi fost cea căreia i s-ar fi datorat „minunea” care ar fi implantat acolo, la granița Europei cu „Semi-Asia” (*Halb-Asien*), civilizația „occidentală” („cultura, bunele maniere și fețele de masă albe”). Faptul că eroul ultimului și celui mai reușit roman al său, *Der Pojaz* (1905), tânărul evreu dintr-un *stetl* galițian, pe numele său Sender Glatteis, a descoperit lumea modernă tocmai în Cernăuți, și aceasta grație unei piese de teatru jucate în limba germană, face referire, în mod simptomatic, la propria experiență de tinerețe a autorului ca licean în fosta capitală a Bucovinei: zeci de ani mai târziu, pentru Franzos, evreul originar din Galiția, revelația promisiunii utopice sesizate acolo, aceea a unei armonii germano-evreiești de realizat prin cultură, a rămas de neuitat.

Prin această evocare a lui Karl Emil Franzos, ne situăm deja în centrul problematicii cărții lui Marc Volovici (unde însă, din păcate, autorul romanului *Der Pojaz* nu ajunge să fie menționat). O analiză a prezenței multiple a limbii germane în istoria și cultura evreilor europeni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până în prezent, așa cum a realizat-o aici tânărul istoric israelian, doctor în istorie la Princeton, constituie o întreprindere științifică fără precedent și, prin urmare, și o aventură. Căci, dincolo de orice simplificări emoționale legate de ideea adesea cultivată (și nu doar) în Israel despre limba germană ca „limbă a lui Hitler”, el își propune să reconstituie destinul complicat al unei întâlniri culturale care s-a reflectat în mod decisiv, din punct de vedere politic și social, în momentele cheie pentru definirea unei „identități” evreiești în epoca modernă. Orientarea obișnuită a dezbaterilor între literați în jurul așa-numitei literaturi „germano-evreiești” către eșecul „simbiozei culturale germano-evreiești” visate de mulți (inclusiv, de altfel, și de Karl Emil Franzos), – un eșec a cărui presimțire a alimentat dilemele lui Kafka și care, în cazul poeziei lui Paul Celan, a condus la acea „celanizare” (disociere prin ermetizare) a propriului idiom poetic, constituit totuși în cadrul limbii germane – pare, în această lumină, unilaterală sau cel puțin neadecvată în raport cu complexitatea problemei. În fond, această istorie multistratificată și, prin urmare, parțial opacă, a

puseului modernizator împletește realități lingvistice, investiție retorică, argumente teologice, elemente ale psihologiei maselor și ale percepției de sine a elitelor, relații publice, calcul diplomatic, necesități sociale imperioase, realități culturale, raporturi de putere globale etc. Pentru un istoric al culturii care dispune de cunoștințele și expertiza necesare pentru a face față tuturor acestor aspecte, tentația de a pune ordine în acest ansamblu cuprinzător poate părea cu adevărat provocatoare.

Marc Volovici se dovedește a fi unul care deține în mod clar atât capacitățile intelectuale necesare, cât și abilitățile instrumentale, teoretice și metodologice, pentru a se „descurca” într-un asemenea vast domeniu. În cazul de față, autorul nu are în vedere o abordare a temei în sensul unei „narațiuni” eminamente cronologice, în care să fie prezentate „faptele” și contextele lor reconstituite din punct de vedere macro- și microistoric (de exemplu, prin statistici lingvistice la nivel teritorial, statal și local). El preferă să poarte discuția la înălțimea istoriei ideilor; astfel reușește să asocieze succesiunea epocilor de ceea ce el consideră drept caracteristic și esențial în fiecare etapă temporală, pentru a percepe abia astfel mai limpede procesele ce se pun în mișcare. Sarcina cea mai importantă pe care și-o asumă istoricul este așadar distingerea precisă a marilor teme în dezbatere, care, din motive de claritate, trebuie separate și analizate separat, chiar dacă ele, uneori, se întrepătrund; din același motiv, a fost necesară pentru autor neglijarea evenimentialului de importanță secundară. Pe această cale, fiecare aspect și moment în discuție nu pierde din vedere referința la teza principală a cărții: faptul că limba germană a jucat un rol central în transformarea socială, ideologică, lingvistică și politică modernă a lumii evreiești din secolul al XIX-lea și, parțial, din secolul XX, în calitate de catalizator al emancipării, al secularizării și, de asemenea, al asimilării în societățile-„gază”, încât, dincolo de lunga controversă privind supremația ebraică sau a idișului în viața de zi cu zi și în viitorul evreilor europeni, speranța investită s-a îndreptat către presupusa resursă culturală a limbii germane de a transforma viziunea asupra lumii și, odată cu aceasta, soarta existenței colective a acestor oameni. Deși, după autorul cărții, metamorfozarea ei în „Lingua Tertii Imperii” (așa cum o numea Viktor Klemperer) ar putea fi considerată doar un episod printre altele într-o perspectivă istorică pe termen lung – în care s-ar înscrie inclusiv ideea lui Theodor Herzl, vorbitor de limbă germană, de a o desemna drept limbă oficială a unui utopic „stat evreiesc” – amploarea catastrofală, prin contagiunea ideologică de care s-a lăsat afectată structural, a contribuției sale la crimă a acționat totuși ca o folie care a făcut ca orice altceva să pară mai puțin relevant în realitatea postbelică.

Marc Volovici reușește să expună în mod clar și convingător semnificația ambivalentă pe care a avut-o opțiunea clară a lui Moses Mendelssohn pentru limba germană ca idiom preferat al iluminismului evreiesc, așa-numita *Haskala* berlineză la cumpăna dintre secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, prin consecințele sale durabile pentru evreii din Europa Centrală și de Est. Pentru aspirația contemporană a unei proto-burgezii evreiești de a sparge zidurile ghetoului și de a se adapta la tendința generală de modernizare a societății, însușirea limbii germane era considerată un vehicul ideal, care promitea și acceptarea ei socială din partea lumii creștine. Obiectivele lui Mendelssohn și ale discipolilor săi erau însă, pe termen lung, mai ambițioase: utilizarea unei limbi „pure”, cum ar fi, se presupunea, limba germană, urma să-i îndepărteze, pe de o parte, pe evreii de „jargonul” idiș, care simboliza excluderea lor din societate în Evul Mediu și, ulterior, de izolarea pe care și-o impuseseră ei înșiși; pe de altă parte, aceasta trebuia să le trezească interesul pentru renașterea propriei limbi vechi și „pure”, ebraica. Traducerea Bibliei realizată de Mendelssohn a dorit de la bun început să sugereze o echivalență armonioasă între germană și ebraică, modernizarea celei dintâi prin traducerea luterană a Bibliei urmând să servească drept model pentru o modernizare iminentă a limbii ebraice. În același timp, această „emancipare” lingvistică – care, de altfel, s-a confruntat cu

rezistența rabinilor tradiționali, ce reclamau „profanarea” limbii „sfinte”, limbă rezervată până atunci doar rugăciunii – a coincis cu promovarea concepțiilor radicale ale romantismului, prin corifeii săi Herder și Fichte, care încercau să definească „spiritul popular” german prin forța sa „interioară” de purificare și modelare a limbii; chiar dacă adoptarea acestei agende în lumea evreiască în ceea ce privește limba ebraică (în detrimentul idișului) se va dovedi fructuoasă abia mai târziu, ea a încurajat în prima parte a secolului al XIX-lea angajamentul pasional al unor reprezentanți respectabili ai „științei iudaismului” (Heimann Steinthal, Heinrich Graetz, Leopold Zunz și alții) în favoarea aculturației și asimilării, mergând până la a considera apartenența la iudaism drept una exclusiv confesională, în timp ce, lingvistic, pledau pentru identificarea completă a evreilor, prin limba vorbită, cu „germanii” – de altfel, această poziție a alimentat și reforma religioasă ulterioară, care a fost promovată rapid la mijlocul secolului al XIX-lea de rabini raționaliști precum Abraham Geiger, Isaak Mannheimer sau Adolf Jellinek în Germania și Austria.

Tocmai această poziție de prestigiu, pe care limba germană a dobândit-o în cursul procesului de modernizare a vieții comunitare evreiești chiar și în afara spațiului germanofon și în special în rândul elitelor evreiești din Europa de Est, a condus, potrivit lui Marc Volovici, la preferința ce i s-a acordat ca mediu de răspândire a primelor imbolduri doctrinare ale unei gândiri național-evreiești în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Faptul că acea scriere, care a marcat începutul dezbaterii care a culminat apoi cu fondarea mișcării sioniste – pamfletul publicat anonim de Leon Pinsker, *Autoemancipation! Mahnruf an seine Stammesgenossen von einem russischen Juden* (Berlin, 1883), a fost tipărită în limba germană și în Germania imediat după valul de pogromuri din Rusia anilor 1880 –, este considerat de autor ca având o importanță extraordinară. Analiza sa minuțioasă, care ia în considerare toate aspectele acelei declarații inaugurale – de la sursele sale „intelectuale” și retorice și termenii-cheie germani, până la nuanțele mult timp controversate ale traducerilor ei în ebraică și receptarea acestora –, urmărește să explice ipostazierea temporară a limbii germane ca limbă a naționalismului evreiesc/sionismului. În rândul susținătorilor „ebraismului”, această poziție dominantă evidentă a germanei în comunicarea între delegații din întreaga lume la congresele sioniste a stârnit sentimente mixte: în timp ce unii, precum Simon Bernfeld sau Eliezer Ben-Yehuda, erau în continuare dispuși să acorde limbii germane cel puțin un rol de model, în același fel în care *Dicționarul* fraților Grimm a devenit un instrument în lupta pentru unitatea națională a germanilor, criticii anturajului din jurul lui Herzl (precum Achad Ha-Am sau, mai târziu, Vladimir Jabotinski) credeau că această influență lingvistică ar reprezenta un pericol pentru proiectul limbii ebraice ca limbă vie și seculară a doritei patrii naționale evreiești, un pericol în aceeași măsură nociv ca și intenția de a proclama dialectul idiș drept „limbă națională” a evreilor.

În general, în deceniile dinaintea Primului Război Mondial, dialectul idiș a cunoscut o ascensiune semnificativă în contextul proletarizării maselor evreiești și al înființării concomitente a partidelor social-democrate; distanța arogantă cu care se aborda în mediile burgheze evreiești utilizarea germanei „impure”, înțesată lexical și gramatical de stigmatul evreiesc (*Mauscheln*), nu conta aproape deloc pentru milioanele de vorbitori de idiș din Europa, indiferent dacă se simțeau atrași de sionism sau de alte mișcări politice (autonomism, socialism); de altfel, la congresele sioniste se putea evalua *de visu* mulțimea vorbitorilor ce foloseau idișul în comparație cu alte limbi. Marc Volovici se străduiește să nu ocolească fenomenul, care face oricum parte din obiectul „lingvistic” al cărții sale, deși, în comparație cu interesul său pentru subiectul vast al limbii ebraice, se observă un anumit dezechilibru în tratament, mai ales ținând seama locul copleșitor pe care îl ocupa atunci idișul în viața de zi cu zi a evreilor din Europa și America. Este de remarcat faptul că prima conferință mondială dedicată

idiomului și culturii idiș la Cernăuți în 1908, care a insistat asupra dreptului limbii idiș de a se afirma ca o limbă autonomă, complet separată de germană și consacrată printr-un patrimoniu literar și științific propriu, a precedat o conferință „concurrentă” a ebraiștilor la Berlin (1909). În unele cercuri sioniste radicale, ce denunțau presupusul „internaționalism” al limbii idiș ca fiind în contradicție cu orientarea național-evreiască a limbii ebraice, trecea deja drept „trădare” tendința multor imigranți evrei din Palestina de a prefera idișul familiar în locul ebraiciei moderne, ce urma abia a fi învățată și exersată pentru a servi ca limbă de comunicare.

Cartea înregistrează cu atenție evoluțiile de după Primul Război Mondial, cu tendința accentuată de declin a prezenței limbii germane în mediul evreiesc; proiectele intelectuale ambițioase, precum noua traducere a Bibliei în germană realizată de Martin Buber și Franz Rosenzweig nu au putut compensa aproape deloc sentimentul unei alienări treptate, accentuată de ascensiunea antisemitismului în Germania. Chiar dacă în Palestina sub Mandatul britanic mulți imigranți (și refugiați) din Europa Centrală continuau și după 1933 să vorbească limba germană, situația lor în mijlocul unei societăți care nu putea și nu voia să înțeleagă loialitatea constantă față de limba în care li se invoca asurzitor distrugerea în numele inferiorității lor „rasiale” nu era câtuși de puțin fericită; Marc Volovici menționează, fără a oferi prea multe detalii, incidentul din 1943, când clădirea din Ierusalim în care se aflau redacția și tipografia revistei săptămânale de limbă germană *Orient* (unde publica și Else Lasker-Schüler), editată de Arnold Zweig și Wolfgang Yourgrau, a fost distrusă de un atentat cu bombă comis de extremiști sioniști. După fondarea statului Israel în 1948, respingerea oricărei legături cu o limbă asociată experienței dramatice a *Shoah* a fost aproape instituționalizată; limba s-a aflat și ea pe banca acuzațiilor la Ierusalim, în timpul procesului lui Adolf Eichmann din 1961, când modul de exprimare al acestuia, inclusiv vocabularul „tehnic”-administrativ utilizat în apărarea propriilor crime, a mai putut fi încă odată ascultat nemijlocit.

Nu putem lăuda îndeajuns stilul sobru și echilibrat al discursului științific al lui Marc Volovici, lipsit de orice emfază emoțională. Desigur, în carte mai rămân câteva întrebări încă fără răspuns, printre care cea a comparației limbii germane cu statutul altor limbi care, în memoria colectivă, au participat nu mai puțin la procesul de emancipare a evreilor europeni – de exemplu, franceza lui Adolphe Crémieux sau engleza lui Sir Moses Montefiore, ba chiar și rusa liderilor organizației socialiste *Bund*. O carte precum cea de față nu poate decât să stimuleze aprofundarea acestei materii incommensurabile.

Andrei Corbea-Hoisie¹

Recenzia a apărut inițial în limba germană,
în *Journal of Austrian Studies*, vol. 55, nr. 1 (2022), pp. 115-121.

1. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, corbea.hoisie@gmail.com